

יום הכפורים
 אָסוּר בְּאֵכִילָה
 וּבִשְׂתֵיָה
 וּבְרַחֲצָה
 וּבְסִיכָה
 וּבְנְעִילַת הַסַּנְדֵּל
 וּבְתַשְׁמִישׁ הַמָּטָה.
 וְהַמֶּלֶךְ וְהַפֶּלֶא יִרְחָצוּ אֶת
 פְּנֵיהֶם.
 וְהַחֲזִיק תִּנְעוּל אֶת הַסַּנְדֵּל,
 דְּבָרֵי רַבִּי אֱלִיעֶזֶר, וְחַכְמֵי
 אוֹסְרִין:

עינויים ותשובה, כפרה וטהרה

יומא ה, א

כוהן וציבור

שבעת הפרקים הראשונים של מסכת יומא מתמקדים בדמות אחת – בכוהן הגדול, ובעבודתו במקום אחד – בבית המקדש. הפניית המבט אל עבר סיפור יחיד מאפשרת יצירת תמונה מפורטת ומלאה עוצמה מצד אחד, אך נעדרת התייחסות לממדים האחרים של יום הכיפורים ולמשמעותו הרוחנית מצד אחר. הפרק האחרון של המסכת מאזן את משקל היתר שניתן לכוהן ולמקדש ופונה לעסוק בכל הנושאים שאינם כלולים בסדר עבודת הכוהן הגדול. כך המסכת מציגה תמונה שלמה של יום הכיפורים, על מגוון משמעויותיו. המשנה הראשונה בפרק מפרטת את העינויים שאנו מצווים בהם ביום הכיפורים. באמצעות עינוי הנפש העם כולו משתתף בתהליך הכפרה, שהרי אין הכפרה תלויה בכוהן הגדול בלבד.

את משמעות העינויים ומהותם ניסו להסביר בדרכים רבות. למשל על פי "פרקי דרבי אליעזר"¹ העינויים מנתקים את האדם מעולם החומר והוא מתעלה למדרגת מלאכי השרת. במילים אחרות, בזכות העינויים זוכה כל אחד ואחד למעמד נשגב וקדוש ביום הזה ולא רק הכוהן הגדול. ומכיוון אחר: דרך ייסורים,² ובמיוחד דרך התענית,³ אדם הופך עצמו למעין קרבן.⁴ על פי הבנה זו, כשם שהכוהן הגדול מקריב קרבנות כך האדם בישראל מקריב עצמו על ידי עינוי הנפש.⁵

מעשה ותשובה

במרכז עבודת הכוהן הגדול, כפי שהיא מתוארת לאורך המסכת, עומד הפולחן, המעשה. לעומת זאת, בפרק ח נאמר שהתהליך הפנימי הוא תנאי חיוני בדרך לכפרה:

חטאת ואשם ודאי מקפריין.
מיתה ניום הכפורים מקפריין עם התשובה.
התשובה מקפרת על עברות קלות על עשה ועל לא תעשה.
ועל החמורות היא תולה עד שיבוא יום הכפורים ויכפר.

יומא ת, ח

האומר, אָחַטָא וְאָשׁוּב, אָחַטָא וְאָשׁוּב, אֵין מְסַפִּיקִין בְּיָדוֹ לַעֲשׂוֹת תְּשׁוּבָה.⁶
אָחַטָא נְיוֹם הַכְּפוּרִים מְכַפֵּר, אֵין יוֹם הַכְּפוּרִים מְכַפֵּר...

שם ת, ט

בין דרכי הכפרה שמונה המשנה – קרבנות, תשובה, מיתה ויום הכיפורים – בולט היעדרו של השעיר המשתלח שעליו מונחים כל עוונות בני ישראל ופשעיהם, אותו השעיר שבמקרא ובמשנה דובר בו רבות. סביר להניח שהמשנה כללה את שעירי יום הכיפורים ושאר קרבנות היום תחת הכותרת "יום הכיפורים" המכפר בליווי התשובה. כלומר המשנה מלמדת שאפילו הטקסים של יום הכיפורים, כמו גם המוות, אינם מכפרים בלי תשובה.⁷

יתרה מזו, על ראש השעיר המשתלח קשרו "לשון של זהורית" (יומא ד, ב). לדעת רבי ישמעאל, כשהיה השעיר מגיע למדבר "היה הלשון מלבין שנאמר 'אם יהיו חטאיכם כשנים כשלג ילבינו'" (יומא ו, ח). פסוק זה, המתאר את הכפרה על החטאים, לקוח מישעיהו, ומהקשר הפסוקים באותו הפרק אפשר ללמוד עוד על הקשר שבין תשובה, קרבנות וכפרה:

לָמָּה לִּי רֵב זְכַחְיָכֶם יֹאמֵר ה' שְׁבַעְתִּי עֲלוֹת אֵילִים וְחָלַב מְרִיאִים וְנֶדֶם פָּרִים וּכְבָשִׂים וְעֲתוּדִים לֹא תִפְצְתִּי... רָחַצוּ הַזֶּכֶוּ הַסִּירוּ רֵעַ מֵעֲלֵיכֶם מִנְּגֵד עֵינַי חֲדָלוּ הָרַע: לְמַדּוּ הַיֵּטֵב דַּרְשׁוּ מִשְׁפָּט אֲשֶׁרוֹ תְּמוּץ שְׁפָטוּ יְתוּם רִיבּוֹ אֶלְמָנָה:
לְכוּ נָא וְנִנְקְחָהּ יֹאמֵר ה' אִם יִהְיוּ חֲטָאֵיכֶם כְּשָׁנִים כְּשֶׁלֶג יִלְבִּינוּ אִם יֵאָדִימוּ כְּתוֹלַע כְּצֶמֶר יִהְיוּ:

ישעיהו א יא, טז-יח

אין ערך לעבודת המקדש כאשר היא מנותקת מהתנהגות מוסרית. הקב"ה מכפר לעוונות רק כאשר האדם סר מדרכו הרעה.

היות התשובה תנאי הכרחי לכפרה מודגש היטב בתוספתא.⁸ התנאים מתארים שם את שלבי הכפרה וביסודם התשובה. רק על גבי תשובה הקרבנות מכפרים על האדם.

עד כה ראינו פן אחד של המשנה והתוספתא – תהליך פנימי של תשובה כתנאי לכפרה. אך המשנה מעניקה משקל גם למעשה – אין להסתפק בתשובה לבדה אלא בעניינים קלים. חטא הוא אירוע ממשי, קונקרטי, וחייבים להתמודד אתו באופן מוחשי, ברובד המציאותי שבו התרחש. האדם חייב לשלם מחיר בעבור חטאו – ייסורים או מיתה, וכמו כן להמתין לעת רצון מיוחד מאת ה', ליום הכיפורים.

נראה לי כי אחת הבשורות החשובות ביותר של היהדות היא התנועה בין העולם הפנימי למציאות הממשית ובין המופשט למוחשי; הדרישה לעשייה במסגרת המצוות מתוך הדגשה של חשיבות הלב והרוח המתבטאים במעשים, "ודבק לבנו במצוותיך, ויחד לבנו לאהבה וליראה את שמך".

אדם ומקום

הנושא השלישי, המשלים את פרק ח ואת המסכת כולה, הוא התשובה והכפרה שבין אדם לחברו. בניגוד למצטייר מהפרקים העוסקים בעבודת הכוהן הגדול, יום הכיפורים אינו עוסק רק בתיקון היחסים בין האדם לבוראו אלא אף ביחסים בין אדם לחברו:

...עֲבֹרֹת שֶׁבִּין אָדָם לְמָקוֹם, יוֹם הַכִּפּוּרִים מְכַפֵּר. עֲבֹרֹת שֶׁבִּין אָדָם לְחֵבְרוֹ, אֵין יוֹם הַכִּפּוּרִים מְכַפֵּר, עַד שֶׁיִּרְצֶה אֶת חֵבְרוֹ.

יומא ת, ט

מטרת הקרבנות לרצות את הקב"ה.⁹ הלשון שנוקטת המשנה "עד שירצה חברו" יוצרת הקבלה בין הפיוס שבין אדם למקום לבין הפיוס שבין אדם לחברו – כשם שתיקון המצוות כרוך בריצוי של הקב"ה כך יש לרצות את האדם. המשנה מוסיפה ומלמדת כי אין לנתק בין החובה לרצות את האדם האחר לבין החובה לרצות את הקב"ה משום שגם הוא צד במערכת היחסים. כלומר גם לאחר ריצוי החבר נדרשת השלמת הכפרה מצד הקב"ה ביום הכיפורים – "אין יום הכיפורים מכפר עד שירצה את חברו". עולה מכאן שחטאים שבין אדם לחברו נחשבים גם חטא לקב"ה, וממילא שתי מערכות היחסים זקוקות לתיקון.

חתימת המסכת

מסכת יומא נחתמת במימרה של רבי עקיבא:

...אמר רבי עקיבא, אשריכם ישראל, לפני מי אתם מטהרין, ומי מטהר אתכם, אביכם שבשמים, שנאמר, (יחזקאל לו) ונרקתי עליכם מים טהורים וטהרתם. ואומר, (ירמיה יז) מקנה ישראל ה', מה מקנה מטהר את הטמאים, אף הקדוש ברוך הוא מטהר את ישראל.

שם

בוריקת הדם ובשליחת השעיר לעזאזל טמונה סכנה שהן ייתפסו בטעות פעולות מאגיות בעלות כוח עצמאי. משום כך המשנה חותמת את המסכת שהוקדשה לעבודת כוהן גדול באמירה שמקור הטהרה מהחטא בקב"ה בלבד. לו ולו בלבד הכוח לטהר את ישראל מחטאי העבר.

¹ פרק מה.

² ראה ספרי דברים פסקא לב.

³ בבלי, ברכות יז ע"א.

⁴ ראה בוהר: זכאה עמא קדישא דאתקריאו עאנא דקודשא בריך הוא למקרב גרמייהו קרבנין קמיה... וקרבין גרמייהו כעאנין בתעניתא, דמעוט חלבא ודמא דתעניתא איהו חשיב יתיר מקרבנא דבעירן (משפטים ב קיט ע"ב).

תרגום: אשרי העם הקדוש שנקראים צאן של הקב"ה שמקריבים את עצמם כקרבות לפניו... ומקריבים עצמם כצאן בתענית שמיעוט חלב ודם של תענית נחשב יותר מקרבן של בהמה. יש לציין שהמבנה של המשנה זהה למבנה של הפסוקים בויקרא טז, ג-כח – קודם תיאור עבודת הכוהן הגדול ואחר כך העינויים.

⁵ זה מקור ההצהרה "מחר אתחיל דיאטה". הכפילות "אחטא ואשוב, אחטא ואשוב" מצביעה על נטייתו של האדם "לרמות" את עצמו; התשובה תמיד תחכה ליום המחר.

⁶ אמנם מלשון המשנה משתמע שקרבן חטאת ואשם-ודאי מכפרים אפילו בלי תשובה. ייתכן שההסבר נעוץ בכך שקרבן חטאת, ולעתים גם קרבן אשם (כגון אם מועל מהקדש בשגגה), מוקרבים בגין שגגות שאינן מותרות את רישומן בנפש האדם. בהמשך נראה דעתה של התוספתא שגם קרבנות אלו צריכים כפרה.

⁷ תוספתא, יומא ד, ו-ט.

⁸ ויקרא א ג ו-כב, כה.